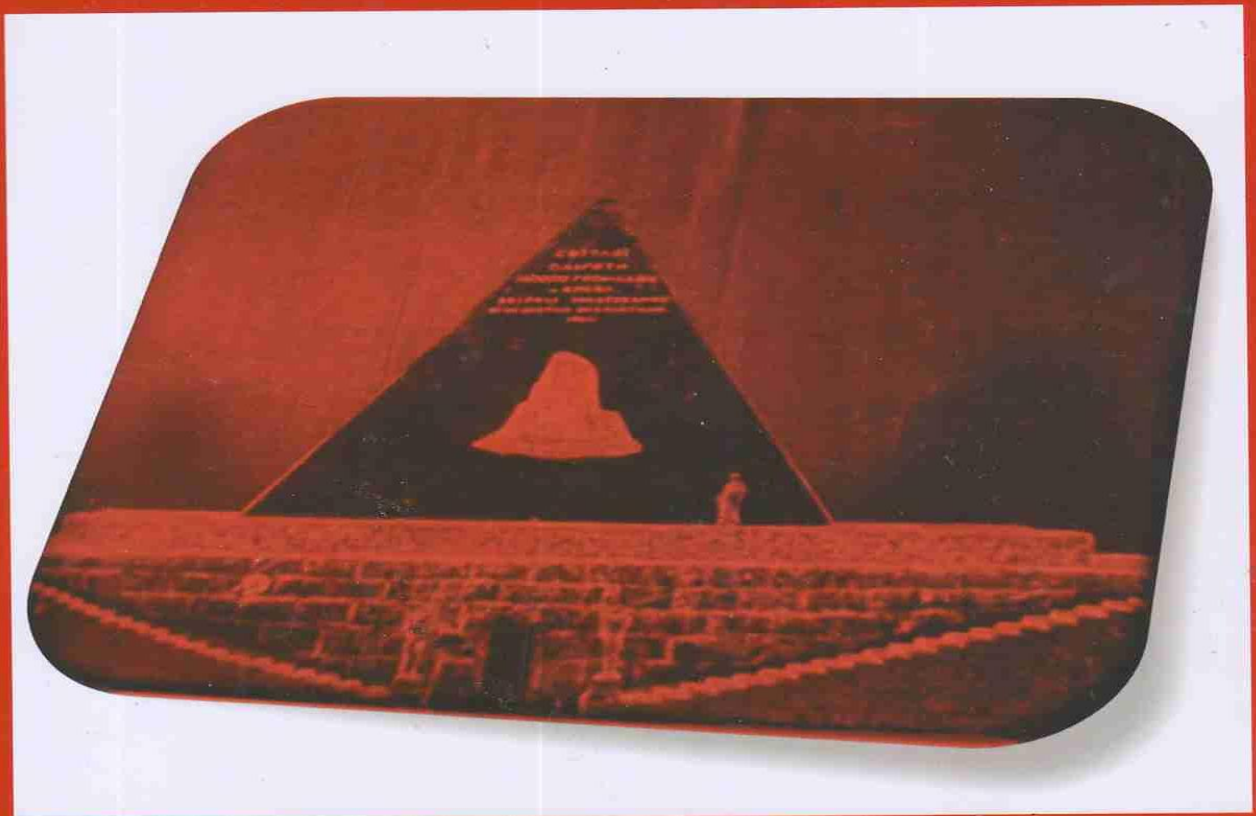

Михайло Гутор

**ПРОЕКТ СТВОРЕННЯ ПАМ'ЯТНИКА У
БАБИНОМУ ЯРУ В 1945 РОЦІ**

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»

Київ-2020

«Наші блаженної пам'яті мудреці встановили довічне правило: “Не засуджуй ближнього, доки сам не побував у його “становищі” (Авот 2:4). Але навіть ми, хто був у цьому “становищі” коли виникає потреба зрозуміти і винести вирок, починаємо спотикатися. Як могло трапитися, що мільйони людей вмирали, що їх знищували у найнеймовірніший і найжорстокіший спосіб, а світ уперто мовчав?». Давид Кахане

Під час німецької окупації Києва у 1941—1943 роках Бабин Яр став місцем масових розстрілів німецькими окупантами мирного населення і радянських військовополонених; євреїв та циган — за етнічною ознакою, а також партійних та радянських активістів, підпільників, членів Організації Українських Націоналістів, заручників, «саботажників», порушників комендантської години, пацієнтів психіатричної лікарні та інших.

Як стало відомо пізніше, 2 жовтня 1941 р. Гейдріх, керівник головного управління імперської безпеки, отримав «Доповідь про оперативну обстановку в СРСР № 101»¹, яка містила короткий опис діяльності «айнзатцгрупи С» в Бабиному Яру. У доповіді повідомлялося: «Зондеркоманда 4-а» з допомогою «айнзатцгрупи HG» та двох підрозділів полку поліції «Південь»² (45 і 303 батальйонів поліції «Polizei-Bataillon» порядку³) ліквідувала 33 771 єврея у період з 29 по 30 вересня 1941 р.».

У різних публікаціях даються різні цифри загальної кількості знищених у Бабиному Ярі — приблизно від 70 тисяч до 200 тисяч осіб. У 1946 році на Нюрнберзькому процесі наводилася оцінка близько 100 тисяч осіб, згідно з

---

¹Государственный Архив Российской Федерации, ф. 7445, оп. 2, д. 138, л. 269. Цит. по: Преступные цели — преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. М., 1985, док. № 155, с. 257. 2. Доклад об оперативной обстановке № 101, СССР.

² Nuernberg Military Tribunal Volume IV «The Einsatzgruppen Case».

³ John R. Angolia / Hugh P. Taylor: Uniforms, Organization & History of the German Police Volume.

висновками Надзвичайної державної комісії⁴ для розслідування нацистських злочинів під час окупації Києва.⁵

13 березня 1945 р. Рада народних комісарів УРСР і ЦК Компартії України видали постанову № 378 *«Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного Яру»*. У 1946 році в столиці планувалося спорудити 24 об'єкти, серед яких значився також пам'ятник у Бабиному Яру. Побудувати його належало протягом 1945–1947 рр., вартість проекту складала 3 млн. рублів, половину з них було асигновано на 1946 р. Спочатку в основі пам'ятника у Бабиному Яру був ескізний проект і модель Олександра Власова, потім

---

⁴ Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР створена Указом Президії ВР СРСР 2 листопада 1942; складалася з 10-ти осіб на чолі з головою Ради Національностей ВР СРСР М. Шверником. Завданнями Н.д.к. були повний облік злочинів нацистів і завданих ними збитків радянській державі та її громадянам, встановлення осіб нацистських злочинців із метою передавання їх надалі до суду; об'єднання й узгодження відповідної роботи. За Положенням про Н.д.к. від 16 березня 1943 створювалися місцеві комісії для сприяння Н.д.к. у розслідуванні злочинів нацистів. Структура Н.д.к. включала секретаріат, 8 відділів з обліку злочинів проти громадян СРСР та збитків громадян і різних галузей господарства, архів; штат складав 116 осіб. У роботі зі складання актів було задіяно кілька мільйонів осіб. Матеріали Н.д.к. становили основу обвинувальних документів СРСР на Нюрнберзькому процесі 1945–1946, судових процесах над воєнними злочинцями в Харкові 1943, Києві та ін. містах 1945–46. Опубліковано 27 повідомлень про злочини нацистів на території СРСР та Польщі, 2 томи документів. Діяльність Н.д.к. було припинено РМ СРСР 1951. За підсумковим звітом Укр. респ. комісії (1945), на окупованій території УРСР нацисти знищили до 4,5 млн громадян (прибл. 3,2 млн цивільних та 1,3 млн військовополонених), понад 2 млн громадян примусово вивезли на роботи; зруйнували й спалили 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, залишивши без житла близько 10 млн осіб, завдали прямих збитків громадянам і господарству УРСР на 285 млрд карбованців (у цінах 1941). За сучасними оцінками, найціннішими в матеріалах Н.д.к. є акти місцевих комісій та матеріали допитів свідків, оскільки вони відображають, переважно з погляду жертв, дійсні події. На жаль, достовірність кількісних показників часто виглядає сумнівною. Це пояснюється як об'єктивними (неможливість рівномірного збору інформації, приблизні розрахунки відсутніх даних), так і суб'єктивними (свідоме фальшування винуватців злочинів, приписування всіх руйнувань нацистам та ін.) причинами. При зіставленні даних комісій різного рівня чітко простежується тенденція до округлення і збільшення даних. Утім, документальний масив Н.д.к. (найповніша колекція – у Держ. архіві РФ, ф. 7021) до сьогодні є одним з основним джерел з історії СРСР часів Другої світової війни. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/> (відвідано 10. 10. 2020 р.)

⁵ Нюрнберзький процес. Сборник материалов под ред. К.П. Горшенина, Р.А. Руденко, И.Т. Никитченко. - М.: Государственное издательство юридической литературы. Т.1. - 1954. - 988с.

скульптором проекту обрали А. Круглова, а художні ескізи готував Василь Овчинников,⁶ який того часу обіймав посаду директора Музею східного і західного мистецтва.

Ішлося про тригранну гранітну піраміду із барельєфом у центрі та композицією, що нагадує рельєф Бабиного Яру. Авторами були скульптор Йосиф Круглов і головний архітектор Києва Олександр Власов⁷.

Але роботи по спорудженню пам'ятника не розпочалися. Понівечений війною Київ мав й інші проблеми – наприклад, відбудову Хрещатика.

Натомість влада не відмовилася від намірів: у "Плані відновлення і розвитку міського господарства міста Києва на 1948-1950 роки"⁸ в розділі "Реставрація і будівництво історичних пам'ятників" відзначалося: "Планується спорудження [...] пам'ятника жертвам фашистського терору в Бабиному Яру". Термін встановлення – 1950 рік.

---

⁶ Василь Федорович Овчинников народився в 1907 році в селищі Кам'янське, яке потім стало містом Дніпродзержинськ. З 1928 по 1932 рік навчався на факультеті монументального живопису в Київському художньому інституті. Був одним з перших членів Спілки Художників України. З 1936 до 1978 року працював директором музею Східного та Західного мистецтва (зараз Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків). Під час війни Василю Федоровичу, як директору музею довелося керувати евакуацією музею. Війна почалася 21 червня, а вже в середині липня найцінніші експонати музею почали евакуювати до Уфі. Однак експонатів виявилось так багато, що в Уфі не вистачило місця і частина колекції довелося переправляти в Саратов і Перм. Після того, як більша частина колекції була розміщена в належних умовах, Василь Федорович вирушив на фронт. Український художник Василь Овчинников зробив перші в світі роботи, присвячені трагедії Бабиного Яру. 17 травня 1949 р. на розширеному VI пленумі СРХУ було піддано жорсткій критиці творчість багатьох художників. «Рецидиви буржуазних націоналістичних тенденцій і національної обмеженості» було виявлено у творах М. Дерегуса, І. Шульги. А в пейзажах М. Глуценка, В. Мироненка, Г. Світлицького, С. Шишка — реакційну романтизацію, оспівування патріархальщини. Антипатріотичним було кваліфіковано триптих В. Овчинникова «Бабин Яр (Дорога приречених)».

⁷ Олександр Власов народився 19 жовтня 1900 р. у селі Велика Коша, Росія. Радянський архітектор. Доктор архітектури. Професор. Академік Академії будівництва і архітектури України. 1944-1950 — головний архітектор Києва. 1945-1947 розробляв забудову Хрещатика в Києві. 1947 р. депутат Верховної Ради Української РСР 2-го скликання.

⁸ Полонська-Васщенко Н. Історія України. - К, 1995. - Т. 1-2.

Але 1948-го почалася, а наступного року набрала обертів розпочата Кремлем кампанія "боротьби з космополітизмом"⁹, що мала антисемітський характер.

Закрили єврейські журнали (включно з київським "Дер Штерн"), театри, музеї, тоді арештували найвідоміших представників єврейської інтелігенції. За таких умов про пам'ятник вважали за краще забути.

"Боротьба з космополітизмом" тривала до смерті Сталіна в 1953 році. Далі кампанія поволі припинилася, проте в ідеологічному плані єврейська тема залишалася "підозрілою". А 1960 року постанову № 378 скасували.

Але, як писав Президент Єврейської ради України, Голова фонду «Пам'ять Бабиного Яру» І. М. Левітас: «В 1949 році розгорталася боротьба з «безрідними

---

⁹ Боротьба з космополітизмом — ідеологічна кампанія боротьби з «безрідними космополітами» і чергова сталінська чистка в СРСР, яка розпочалась в березні 1948. При міністерствах і відомствах були запроваджені «суди честі», що мали, відповідно до їхніх статутів, «повести непримиренну боротьбу з низькопоклонством перед західною культурою, ліквідувати недооцінку значення діячів російської науки і культури у розвитку світової цивілізації». Виступаючи з нагоди 30-ї річниці більшовицької революції, 1-й заступник голови РМ СРСР і міністр закордонних справ СРСР В. Молотов закликав засудити всі прояви низькопоклонства перед Заходом і буржуазною культурою. У січні 1948 секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов на нараді діячів радянської музики в ЦК ВКП(б) увів до пропагандистського лексикону термін «безрідний космополіт». Звинувачення в космополітизмі адресувалися головним чином усім інтелектуалам, які контактували із Заходом або зберігали вірність переконанням, близьким до світогляду дореволюційних лібералів-західників. Але найбільш потенційно вразливими щодо таких звинувачень були представники єврейської національності, оскільки вони мали численних родичів за кордоном, а їхні одноплемінники були достатньо й виразно представлені серед інтелектуальних еліт США і країн Західної Європи. Масова боротьба з космополітизмом розпочалася після публікації редакційної статті в газеті «Правда» 28 січня 1949 під назвою «Об одной антипатриотической группе театральных критиков». Публікації статті передувало засідання оргбюро ЦК ВКП(б) 24 січня 1949, на якому було вирішено розгорнути широку пропагандистську кампанію «проти безрідного космополітизму і антипатріотичних сил». Стаття готувалася за безпосередньою участю Й. Сталіна. «Правда» звинуватила групу театральних критиків у тому, що вони «втратили свою відповідальність перед народом» і є «носіями глибоко відразливого для радянської людини, ворожого їй безрідного космополітизму». Їх було зараховано до категорії антипатріотичних сил, що «руйнували монолітну єдність радянського суспільства». Космополітизм був представлений газетою у трьох різновидах: «ура-космополітизм», «оголтілий космополітизм» і «безрідний космополітизм». Однак у подальшому в офіційній радянській пропаганді прижився лише останній термін.

космополітами», а фактично з євреями, і питання спорудження пам'ятника було заморожено більш ніж на чверть століття»¹⁰.

Олександр Власов

Василь Овчинников

---

¹⁰ Левитас И. Бабий Яр: Книга памяти. К., - 2005. С. – 490.

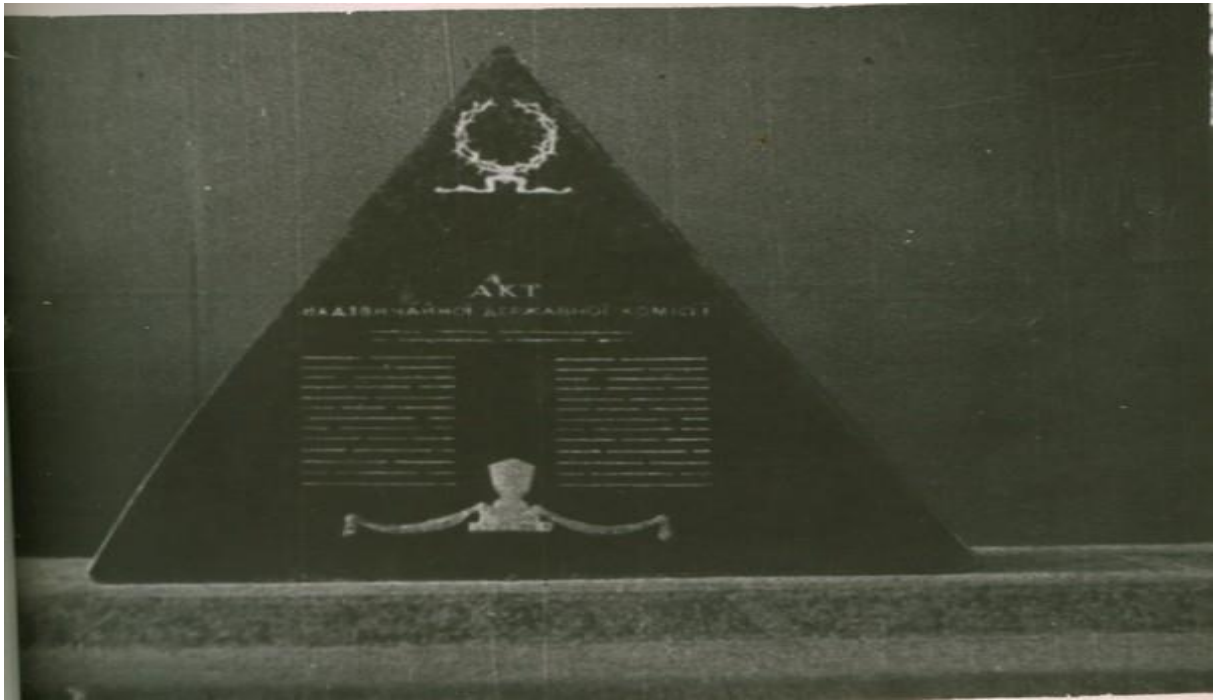

Фотографії ескізів одного з проектів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. 1945 р.¹¹

---

¹¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150

Фотографії ескізів одного з проектів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. 1945 р.¹²

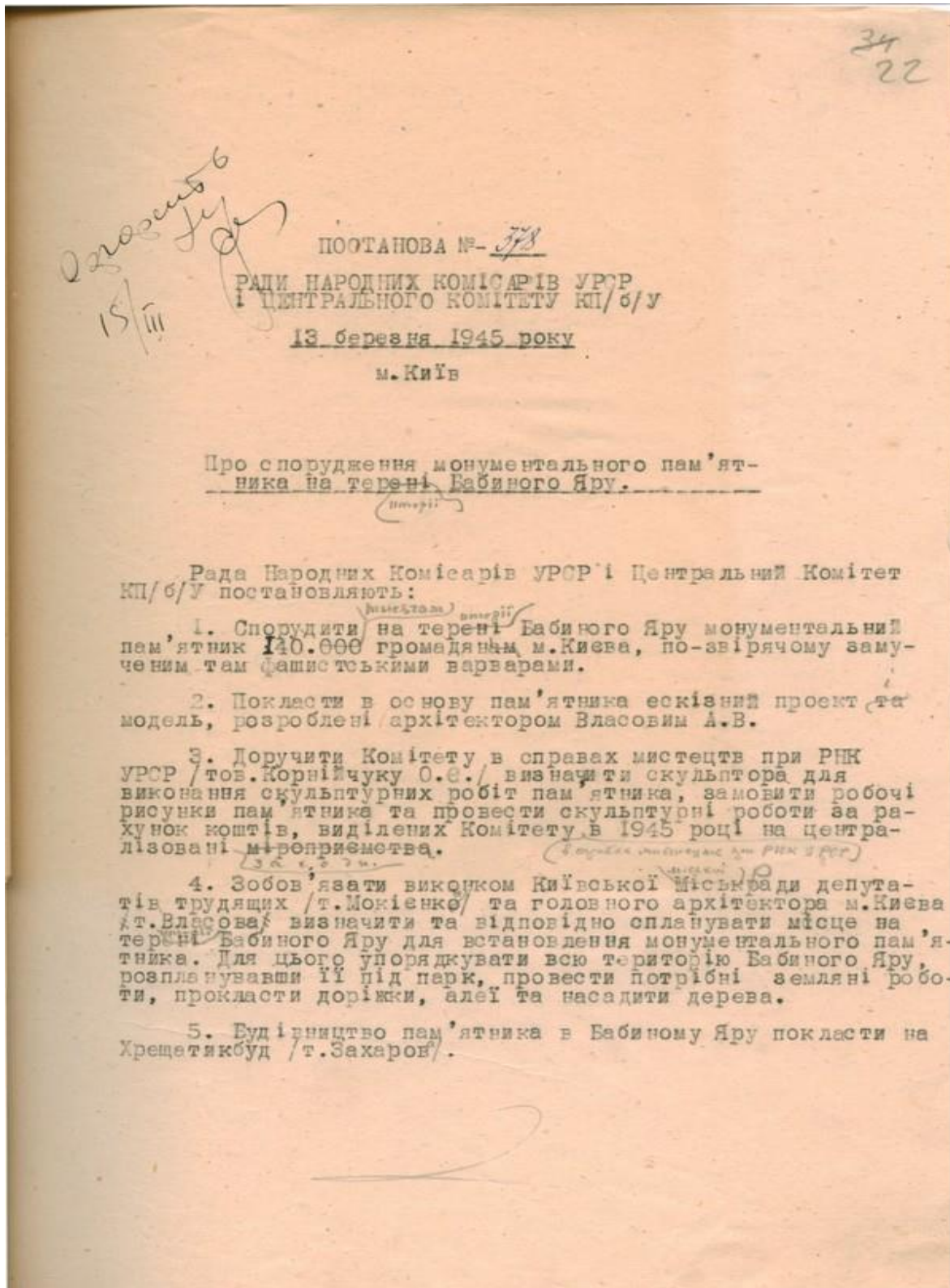
Фотографії ескізів одного з проектів монументального пам'ятника архітектора О. В. Власова та скульптора Г. Т. Круглова про увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва замучених німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. 1945 р.¹³

¹² ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150

¹³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 147-150

Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП/б/У № 378
“Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного Яру”. 13
березня 1945 р.¹⁴

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 2103, арк. 22-23

35
23

На першочергові витрати по будівництву монументального пам'ятника видати з республіканського бюджету Хрещатикбуду 200 тисяч карбованців.

6. Для визначення витрат по будівництву пам'ятників, що їх дозволено будувати Раднаркомом УРСР в 1945 році, зобов'язати Комітет в справах мистецтв при РНК УРСР /тов. Корнійчука О.Є./ та Управління в справах архітектури при РНК УРСР /тов. ОСТАПЕНКА/, разом з Наркомфінансів УРСР /тов. Сахновський/, протягом 10 днів подати на затвердження Раднаркому УРСР і Центрального Комітету КП/б/У орієнтовний кошторис по будівництву пам'ятників.

Голова Ради
Народних Комісарів УРСР
М. ХРУЩОВ

Секретар Центрального
Комітету КП/б/У
Д. КОРОТЧЕНКО

НКР
1129
Тур.
10/12/45
[Signature]

Лист заступника міністра культури УРСР Л. Куропатенка до заступника Голови Ради Міністрів Української РСР М. С. Гречуши про проект монументального пам'ятника для увічнення пам'яті 140-а тисячам громадян м. Києва закатованих німецькими окупантами для спорудження в Бабиному Яру. 22 січня 1959 р.¹⁵

ЗАСТУПНИКОВІ ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

тов. ГРЕЧУСІ М.С.

На виконання встанови РНК УРСР і ЦК КП/б/У від 13/І-1945 р. № 378 "Про спорудження монументального пам'ятника на території Бабиного яру", кол. Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР /Управління капітального будівництва/ замовило архітектору Власову О.В. і скульптору Круглову Г.Т. /трудоий договір № 6 від 25/ІХ-1945 р./ виконання проекту монументального пам'ятника 140 тисячам громадян м. Києва по звірячому замучених німецько-фашистськими загарбниками для спорудження в Бабиному яру.

До складу проекту входило:

1. Макет в граніті - 1/25 натуральної величини.
2. Модель барельєфа - 1/4 натуральної величини.
3. 2 скульптури 1/3 натуральної величини.
4. Архітектурне оформлення і ф'асад перспективи, генеральний план та кошторис на спорудження монументального пам'ятника в сумі 2.308.633 крб.

За виконану роботу по проектуванню монумента кол. Комітетом в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР буде сплачено 50 тис. крб., з яких:

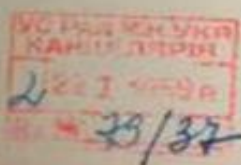
а/ тресту "Соваграніт" за виготовлення макета в граніті - 12.000 крб.;

б/ архітектору Власову О.В. - 25.000 крб. ;

в/ скульптору Круглову Г.Т. - 13.000 крб.

/на придбання матеріалів - 6.000 крб., на виплату гонорару - 7.000 крб.

За повідомленням начальника Управління капітального будівництва кол. Комітету в справах мистецтв при Раді

До справи
розгляд і вирішення цього питання переноситься на квітень цього року
Л. Куропатенко

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 6430, арк. 154-155.

- 2 - *ЗМ*

155
156

Міністрів УРСР тов.Рязанцева М.І. виготовлений проект монументального пам'ятника був переданий в 1946 р. Київській міськраді.

Міністерство культури УРСР звернулось до виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих з проханням повідомити місце знаходження в даний час проекту монумента.

Розглянувши фото проекту вищезазначеного монументального пам'ятника, Міністерство культури УРСР не рекомендує його до спорудження, а вважає доцільним доручити виконкому Київської міської Ради депутатів трудящих спорудити в м.Києві на території Бабиного Яру обеліск з відповідним написом.

ЗАСТУПНИК МІНІСТРА КУЛЬТУРИ УРСР

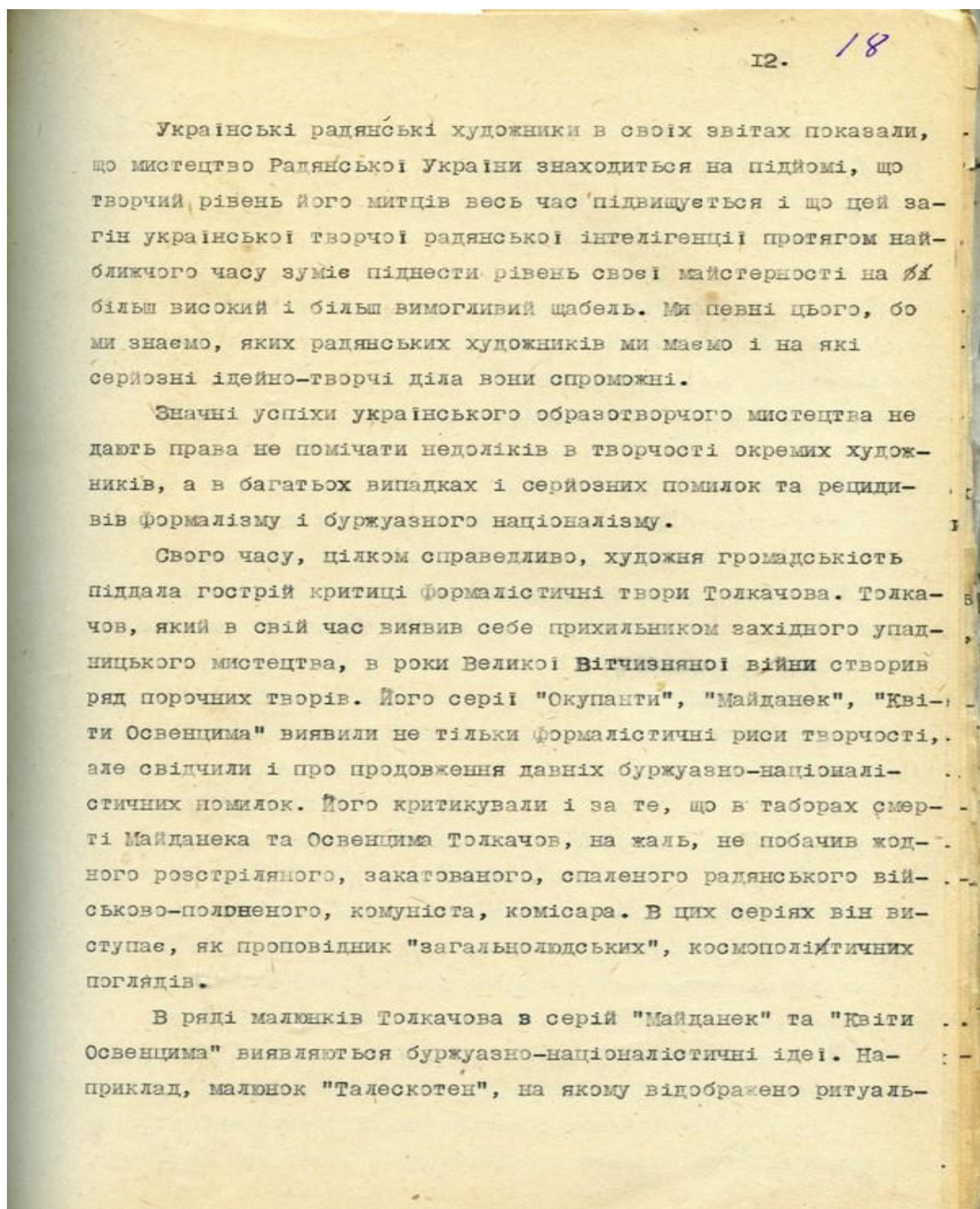

Л.КУРОПАТЕНКО.

*ДКХ 12-55/33
22/1-57*

Виступ Голови Комітету у справах мистецтв УРСР М.П. Пашина на IV пленумі СХУ (1949) із критикою робіт З.Ш. Толкачова "Окупанти", "Майданек", "Христос в Майданеке", "Цветы Освенцима" та графічного циклу В. Овчинникова "Бабин Яр".¹⁶

¹⁶ ЦДАВО України, Маш.Ф. 581, оп. 1, од. зб. 126, арк. 18, 19

ний, молитовний одяг фанатиків-євреїв. Ідея цих серій Толкачова знайшла свій вираз у антиреалістичній формі, цілком запозиченій у західних експресіоністів. Тут ми бачимо сполучення буржуазно-націоналістичних ідей з антинародним формалізмом.

Завершенням цієї "творчості" Толкачова в роки війни є "являється його серія "Христос на Майданеку", які він показував на виставках у Польщі. В цій серії прояви буржуазного націоналізму переплітаються з реакційною містиккою, космополітизмом та формалізмом.

В своїх виступах Толкачов частково визнав справедливості критики, але не до кінця. Важно не тільки визнати свої помилки але і виправити їх в своїй творчій діяльності.

Антипатріотичні тенденції знайшли свій вияв у триптиху Овчиннікова "Бабин яр" /"Дорога приречених" / та інші твори. В основу цього формалістичного твору покладена фальшива ідея про те, що ніби-то жертвами німецького фашизму є єврейське населення, а не взагалі радянські люди - євреї, українці, росіяни та інші, що не підкорилися ворогу і залишилися вірними своїй Батьківщині.

Коріння порочної творчості Толкачова і Овчиннікова полягають у відході від принципів більшовицької партійності в образотворчому мистецтві, у тому, що вони не орієнтувались на реалістичне російське та українське мистецтво. Їх ідеалами були представники формалістичного буржуазного мистецтва.

Одним з войовничих естетів є "являється і Л. Муравін. Свого часу Муравін створив ряд одверто формалістичних, фальшивих творів. До них відноситься скульптура "Пушкін", в якій дано перевернуте відображення великого російського поета. Характерно, що цей твір, в якому вульгаризовано дорогий нашому на-

**Кореспонденти радянських і закордонних газет в Бабиному Яру.
Листопад 1943 р.**

Члени Державної Надзвичайної комісії в Бабиному Яру. 1943-1944 рр.

Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии

по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР

О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в городе КИЕВЕ

Немецкие захватчики, вступив на территорию Украины, прежде всего приступили к разграблению народного достояния и имущества мирных жителей.

Гитлеровский ставленник на Украине — рейхскомиссар Эрих Кох писал: «Речь идет прежде всего о том, чтобы поддерживать и обеспечивать для немецкого военного хозяйства и немецкого командования чрезвычайно большие источники сырья и пищевых продуктов этой страны для того, чтобы Германия и Европа могли вести войну до победного конца».

Для проведения этих гитлеровских планов немцы пытались установить рабско-крестьянский режим на Украине. В северной округе командующий германскими тыловыми войсками в Украине генерал авиации Виттингер 17 июля 1942 года за № 1571/564/42 подчеркнул: «Украинец был и остается для нас чужим. Какже простое, доверчивое проявление интереса к украинцам и их культуру существованию идет во вред и ослабляет те существующие меры, которых Германия обязана своей мощью и величием».

В Киеве орудовала шайка кровавых фашистских бандитов. Эту шайку возглавлял генерал-комиссар Магуня, командант города генерал-лейтенант, имевший звание лейтенант СС и полковник Гальтерман, генерал-полковник Шерер, оберштурмбаннфюрер Эрлихтер, штатскомиссар СА — бригаденфюрер Контрау, Под руководством этих бандитов, наряду с граблями, разрушающими и систематическим истреблением населения Киева, проводилась политика омерзительного украинского народа. Украинская культура жестоко подавлялась и уничтожалась, советские люди обрекались на голод и смерть. Из стежков многочисленных магазинов, ресторанов появлялись вывески: «Сельцо для немцев». Украинский оперный театр имени Шевченко, стадион и другие общественные учреждения были объявлены непригодными только для немцев. Приказом за № 184 от 6 августа 1942 года командант города, генерал-майор Рейер запреты немцам «приспосабливать студенческие (украинские) на стадионы и в рестораны. Историческое место Киева — Аскольдову могили оккупанты превратили в немецкое кладбище».

отверженная театры оперы и балета имени Т. Г. Шевченко.

Немецко-фашистские оккупанты, по указанию доктора Виттер, его заместителя доктора Беншн, доктора Ротманн и художника Каули, разрушили музеи и вывели в Германию все находившиеся в них экспонаты.

В музеи западно-европейского и восточноевропейского искусства были вывезены только экспонаты, которые грабители не успели свести в высокие стены западной галереи. Из музея русского искусства гитлеровцы вместе со всеми экспонатами вывезли ценнейшую коллекцию русских икон. Они разграбили музей украинского искусства: из 41 тысячи экспонатов отдела народного искусства этого музея осталось только 1.900. Гитлеровцы вывезли из Киева украинскую посуду XVIII, XIX и начала XX столетий, в том числе образцы работ крупнейших мастеров Ф. Лавренюка, А. Гончара с Подолля, И. Павлюка и других. Они вывезли из музея работы гонимых Бахметова, разграбили богатейшую коллекцию вышивок XVIII, XIX и XX столетий, вывезли коллекцию народной одежды и богатейшую коллекцию писем, вывезли 11.420 предметов из художественно-промышленного отдела, в том числе коллекцию фарфора Киевско-Мельницкой фабрики 1780—1798 гг., 5.384 предмета японских, греческих, скандинавских художников А. Мураши, П. Урашио, Буракаки, Папаного, Явроского, Салтиселаста, Светлицкого, Жемчужникова, Халаскова, Леренцо, Яремича и др. Ценную музейную коллекцию вывезли в Германию. Доктор Якоб, εργαботавший в архивном управлении вывез, например, маршрут красное дерево первой половины XIX века, обшитый французским тюфелем; доктор Яков вывез из музея золотые статуи, обитые серебряной парчой с вышивкой.

переселению жителей на этой связи было лишь поводом для разнузданного грабежа.

«Игнорирование жителей из «беспевых зон», сокрытие населения Киевско-Черкаской зоны архимандрит Валерий, — сопровождалось извечением. Выжили только на квартирниках и в сторах, не могущих ходить. Изумство игнорирование жителей было разграблено. Мы видели эти злодеяния, ужасались и не могли молчать, в чем их смысл, какая их цель. Не зная, трудно было доверять, но мы видели все это своими глазами, пережили и уже не забудем никогда».

Заводы и фабрики почти не работали, культурные и научные учреждения были разгромлены. Многих деятелей науки немцы под угрозой угона в Германию заставляли работать в сторах, лагерях, концлагерях. Профессор математики Кривоногий работал в сторах на водной станции доцент химии Странский — в заводских цехах, доцент Печук — в сторах.

Насильственный угон мирного населения на работу в Германию принял самые широкие размеры.

Командант города Киева генерал-майор Рейер после многократного насильственного угона советских людей в немецкое рабство писал 9 октября 1942 года: «Город Киев объявлен в ближайшие дни вновь непригодным для Германии из-за 7.000 рабочих. Команданты частей и руководители учреждений уже сейчас должны составить списки, каких рабочих

часть постройки XI века вместе с куполом, сводами, западной и северной стенами и алтарными частями перенесены в грузы областного и добой. После взрыва во время большого собора образовались четыре огромных провала в земле, угрожающих сохранности остатков памятника».

В октябре — декабре 1941 года немцы вывезли из Киева немейские экспонаты исторического музея, в том числе весь отдел оружия, достигавший около 4.000 предметов, среди них были уникальные вещи, как, например, сабля Стефана Ватюры, златою лаврового орлу и другие; разграбили ценнейшие экспонаты отдела истории Украины XV—XIX столетий: грамоты, рукописки, печати, стекла, фарфор, ткани; вывезли из музея акты XV—XVIII столетий и рукописки научных трудов. Часть экспонатов немецкие солдаты и офицеры брали себе «на память». Так, например, лейтенант начальника исторического музея Штаммфусе привез в Германию комиссару Магуня книгу древних фресок, украшенных на фаянсовом. Штаммфусе урал также несколько картин из собрания музея украинского искусства.

В Украинском собрании Киевско-Черкаской зоны находилось больше 20 серебряных риз на иконах, серебряные парные проты, серебряные массивные доски на алтаре и иконостасе, несколько евангелий с серебряными обложками, три серебряных гробовика, собрание тканей в паре Киевско-Помежской лавры, достигавшие более 2.000 ризных и ценных образцов с драгоценными камнями пар и германов. Все эти драгоценности немецкие варвары разграбили и вывезли в Германию.

В сентябре — октябре 1940 года были вывезены в Германию материалы раскопки в Пуцарват, Мезине, Карповской стоянке в Киеве, раскопки Трипольской культуры на Коцюбинском, в Халаше и помой ряд уникальных коллекций.

Из отдела Скифий Исторического музея гитлеровские грабители вывезли уникальные бронзовые фигурки зверей, половецкие значки и значки, оружие, парнички, бытовые вещи; из отдела греческих протерозойских колоний — кирпичную керамику — около 5.000 предметов, керамику из Ольвии; вывезли материалы отдела «Киевская Русь», в числе их такие уникальные вещи, как записанный крест X столетия Десятинной церкви, вывезен с горбом Радомской и другие ценные экспонаты.

«Мелка без скорби смерть», — сообщают член Чрезвычайной Государственной Комиссии Николай Митрополит: Блюевский и Галицкий, — на гудом развалил Успенского собора, созданного в XI-м веке гением бессмертных строителей. От взрыва образовались несколько огромных провалов в земле на окружающий собор территории и, глядя на них кажется, что даже земля содрогнулась при взрыве взлетевшей тех, что не имеет

ти избивали больных и слабых людей, подбавляя их на морозе водой и, наконец, пристреливая в немецком подпольном застенке, находившемся в Киевско-Петерской лагере.

Угоняли мирных граждан якобы за принадлежность к советско-партийному активу, за связь с партизанами, убивали и без всяких motivos.

Зверствовали немецкие бандиты и в Дарницком и в Сырцовском лагерях. Мирных советских граждан и военнопленных заставляли выполнять тяжелые изнурительные работы, подвергали пыткам, издевательствам и убивали. В Сырцовском лагере орудовал палач, садист, штурмбаннфюрер Радомский и его помощник Гилер.

Радомский и Гилер жестоко ухаживались в истреблении советских людей. Они, например, «создавали» следующие способы убийств: один советских людей заставляли влезать на дерево, а другим поджигали его. Люди падали вместе с деревом и разбивались. Илл: Радомский собирал всех заключенных, проходил по лагерю, отбирал человек 25, вывезал их из стора и тут же расстреливал.

Гитлеровские бандиты 29 сентября 1941 года на углу улиц Мельницкой и Дистерверской убили мирных советских граждан. Собранных палачи повели к Бабьему Яру, отбавили у них все ценности, а затем расстреляли. Проклятые убийцы Бабьего Яра граждане Н. Ф. Петренко и П. Т. Горбачева рассказали о том, что они видели, как немцы бросали в овраг грудных детей и заставляли их жить вместе с убитыми и ранеными родителями. «Было зрелище, какой земли перемешался от движения этих живых людей».

В 1943 году, чувствуя непрочность своего положения в Киеве, оккупанты, стремясь скрыть следы преступлений, распахивали могилы своих жертв и сжигали их. Для работы по сжиганию трупов в Бабьем Яру немцы направили заключенных из Сырцовского лагеря. Руководителями этих работ был офицер СС — Тойфель, сотрудник палачерии Иоганн Маршал, Фухт и командир взвода СС — Ревьер.

Свидетель А. К. Островский, С. Б. Берлиг, В. Ю. Давыдов, П. А. Степак, Н. М. Бродский, безжалостно отстрелял в Бабьем Яру 29 сентября 1943 года, рассказали: «В качестве исполненных мы находимся в Сырцовском концлагере, на окраине Киева. 18 августа нас в количестве 100 человек направили в Бабий Яр. Там нас закопали в кандалы и заставляли вырывать и сжигать трупы советских граждан, уничтоженных немцами. Немцы привели сюда с кладбища границе наметки и железные оградки. На памятники мы делали площадки, на которые влезали рубли, а на рубли указывали как колонии, железные оградки. На железные оградки выкладывали свои рубки, а на трупы — свои трупы. На трупы свя-

туживали: здесь, в Киеве, были преданы массовые убийства, в том числе размеров, русского гражданского населения, жертвы которых доходят до нескольких десятков тысяч мужчин, женщин и детей. Кто это делал — неизвестно. Это не только оккупационные войска, но и представители соединенной СС, СА и штурмполитбюро. Следуют подполковник: майор-интендант 208 — Луцкский; майор 246 полка — доктор Галицкий; врач-ассистент 3-го батальона 76-го полка — доктор Беккер; военный священник евангелистской церкви 36 Бруннхольд; лейтенант 208 Инге; лейтенант 215 батальона Геггера и другие».

Специальная Комиссия в составе: председатели Н. С. Хрушева, член Комиссии: Наркомпроса УССР академик П. Тютин, Секретаря Союза Советских писателей биологических наук академик УССР — Д. Марковичев, с участием медицинских экспертов: профессора Д. П. Павловского, Ю. Ю. Крамаренко, А. М. Зюкова и судью-медицины эксперта, профессора Н. А. Пельменко, в присутствии представителя Чрезвычайной Государственной Комиссии В. Д. Шевцова установила, что, по показаниям данных, в Киеве замучены, расстреляны и отравлены в сумасшедших более 195 тысяч советских граждан, в том числе:

1. В Бабьем Яру свыше 100 тысяч мужчин, женщин, детей и стариков.
2. В Дарницком — свыше 68 тысяч еврейских военнопленных и мирных граждан.
3. В противотанковом рву, у Сырцовского лагеря и на самой территории лагеря — свыше 25 тысяч советских мирных граждан и военнопленных.
4. На территории Карповской больницы — 800 душевнобольных.
5. На территории Киевско-Черкаской зоны — около 500 мирных граждан.
6. На Лутышевском кладбище — 40 мирных граждан.

На основании данных советских граждан, протокола опроса, свидетельских показаний, материалов Специальной Комиссии, заключений Судебно-Медицинской Экспертной и другим расследованиям, произведенным членами Чрезвычайной Государственной Комиссии — Николаем Митрополитом Киевским и Галицким и академиком Н. П. Тройниным, Чрезвычайной Государственной Комиссии установлено, что разрушения в городе Киеве, повлекшие образование населения, хаотическая установка и убийство мирных советских граждан и военнопленных происходили в указанный германского правительства первоного командования: рейхскомиссар Украины Эрих Кох, заместитель рейхскомиссара фон Вельдштейн, главнокомандующий армейской группой «Юг» генерал-фельдмаршал фон Манштейн, генерал-лейтенант Виттингер, генерал-лейтенант лейнер СС — Юзеф, генерал-комиссар Рейер

